

Werk boven inkomen?

Onlangs pleitte De Nederlandsche Bank in haar jaarverslag voor loonmatiging. Heeft dit eigenlijk wel zin, als rekening wordt gehouden met de gedragsreacties van ondernemingen?

Sinds 1982 blijven de loonstijgingen in ons land achter bij die in de meeste andere landen van de OESO. Volgens het jaarverslag van De Nederlandsche Bank moet dit voorlopig ook zo blijven. Duisenberg wijst in dit verband op de ervaringen in het recente verleden¹. De tweede helft van de jaren tachtig was de enige periode in dertig jaar, waarin sprake is geweest van een voortgezette daling van de arbeidsinkomensquote en een gestage stijging van de werkgelegenheid. Op grond van deze samenhang wil De Nederlandsche Bank het recept van een dalende arbeidsinkomensquote de komende jaren nogmaals aan de economie toedienen. "Door aldus zogenaamd te kiezen voor werk boven inkomen, wordt uiteindelijk gekozen voor werk èn inkomen", aldus Duisenberg².

In de visie van De Nederlandsche Bank gaat werk dus boven inkomen, waardoor op den duur ook het inkomen zal gaan toenemen. Het loonmatigingsrecept komt, zoals bekend, uit de hoek van neoklassieke economen, die in de jaren tachtig hun invloed op het denken en doen van politici, vakbonden en ondernemers hebben zien toenemen. De vanzelfsprekendheid waarmee dit recept wederom door Duisenberg wordt voorgeschreven heeft Van Wijnbergen onlangs doen verzuchten dat het jaarverslag een fantasieloze en clichématige discussie van de werkgelegenheidsproblematiek bevat³. Er is een groeiende zorg over de bijverschijnselen van een herhaling van het loonmatigingsrecept. Een belangrijk punt in dit verband is de vraag of loonmatiging wel tot meer productie en daarmee tot meer inkomen leidt. Daarop zal ik hieronder ingaan.

Het is inmiddels een bekend feit, dat de arbeidsproductiviteit in ons land, gerelateerd aan het OESOGemiddelde, steeds verder afzakt. Deze stagnatie is tien jaar geleden be-

gonnen. Vanaf 1984 is de groei van de arbeidsproductiviteit veel lager dan in de periode 1950-1984⁴. Deze nieuwe, lagere, trend wordt door Duisenberg als vaststaand aangenomen. De recente stijging van de arbeidsinkomensquote is in zijn visie meer het gevolg van te grote loonstijgingen dan van een te lage produktiviteitsgroei⁵. "De stijging van de gemiddelde reële loonsom per werknemer kwam in Nederland in de periode 1990-1993 overeen met het EGGemiddelde. De relatief ongunstige produktiviteitsontwikkeling in ons land in de afgelopen jaren maakte het echter noodzakelijk dat de loonontwikkeling gematigder was dan in landen met een snellere groei van de produktiviteit. De reële-loonontwikkeling in ons land was daarom in internationaal perspectief niet gematig genoeg". Het jaarverslag legt dus de nadruk op de loonontwikkeling. Op de oorzaken van de groeivertraging, de mogelijkheid dat de produktiviteitsgroei nog verder vertraagt en de gevolgen daarvan voor de inkomensontwikkeling in ons land wordt daar-entegen niet ingegaan.

Het jaarverslag gaat ook voorbij aan het feit dat, de sinds 1982 gematigde, ontwikkeling van de lonen er niet toe heeft geleid dat de opgaande trend in de som van de officiële en verborgen werkloosheidscijfers is omgebogen. Dit wordt vaak en vooral toegeschreven aan het groeiend arbeidsaanbod en aan de arbeids- en uitkeringsregelingen in ons land, die een voldoende mate van arbeidsmobiliteit binnen en buiten de ondernemingen in de weg staan. In de standaardanalyse van de huidige economische situatie is de imperfecte werking van de arbeidsmarkt de grote boosdoener. Het functioneren van de goederenmarkt wordt in het jaarverslag niet ter discussie gesteld. Op de goederenmarkt heerst, zoals bekend, een hoge mate van prijsstar-

heid⁶ en dit heeft belangrijke implicaties voor het antwoord op de vraag of we met een nieuwe periode van algemene loonmatiging werkelijk voor werk èn inkomen kiezen. Om dit in te zien moeten we weten hoe ondernemers met loonmatiging omgaan, maar daarop gaat het jaarverslag niet in.

Het ondernemersgedrag

In de neoklassieke optiek, van waaruit Duisenberg redeneert, bestaat er ook weinig behoefte om het functioneren van ondernemingen ter discussie te stellen. Neoklassieke economen vertrouwen op de heilzame werking van het prijsmechanisme, zien technologische vooruitgang als iets dat 'als manna uit de hemel komt vallen' en sluiten hysterese-verschijnselen op de goederenmarkten uit. Hier tegenover staat het gedachtengoed van Wicksell, Schumpeter en Keynes, dat de laatste jaren in een toenemende belangstelling is komen te staan, met name van economen die de groeiverschillen tussen landen bestuderen⁷. In deze alternatieve visie wordt wèl rekening gehouden met padafhankelijke ontwikkelingen op de goederenmarkten, waarbij achterenvolgende conjuncturele depressies diepe sporen nalaten en de 'kritische massa' van de economie steeds kleiner wordt⁸. In deze visie wordt

1. De Nederlandsche Bank, *Jaarverslag 1993*, Amsterdam, 1994, blz. 16.

2. Idem, blz. 17.

3. S. van Wijnbergen, Het gelijk en ongelijk van Duisenberg, *NRC Handelsblad*, 3 mei 1994.

4. Zie CPB, *Centraal Economisch Plan 1994*, bijlagen C3 en C4.

5. De Nederlandsche Bank, op.cit., 1994, blz. 53.

6. Zie bij voorbeeld: P.A.G. van Bergeijk, R.C.G. Haffner en P.M. Waasdorp, Measuring the speed of the invisible hand: the macroeconomic costs of price rigidity, *Kyklos*, 1993, blz. 529-544 en A. van Schaik, *Marktruiming en inflatie*, Tilburg, 1991.

7. Zie ook het recente pleidooi van Bomhoff om de door de bestaande macro-econometrische modellen gebaande paden te verlaten en meer tijd en aandacht te besteden aan de nieuwe modellen van economische groei: E.J. Bomhoff, Het Centraal Planbureau en lagere belastingen, *ESB*, 30 maart 1994.

8. Een beschrijving van deze processen vindt men bij voorbeeld in J. Hudson, *Unemployment after Keynes*, New York, 1988.

benadrukt dat de onderneming een organisatie is, waarin het maken en het verkopen van producten twee kanten van dezelfde medaille zijn. Tussen produceren en afzetten, tussen vraag en aanbod, bestaat een voortdurende spanning die tot strategisch gedrag leidt. Bij het genereren en op elkaar afstemmen van vraag en aanbod speelt het probleem van het investeren, het maken van vaste kosten, zoals Lazonick heeft uiteengezet, een belangrijke rol⁹.

De vaste kosten vormen volgens Lazonick een probleem, omdat productie en afzet noch continu noch met zekerheid plaatsvinden. Vaste kosten moeten worden getransformeerd in producten die geld opbrengen. Bij het investeren kan de organisatie mikken op een strategie waarbij de kosten per eenheid produkt tamelijk ongevoelig zijn voor de omvang van de productie. Tegenover deze adaptieve investeringsstrategie staat de innovatieve strategie, waarbij de kosten per eenheid produkt (steeds sneller) dalen naarmate productie toeneemt. Adaptieve investeringen vergroten het bestaande productie-apparaat, zonder dat de kwaliteit ervan wezenlijk wordt vergroot. Daarentegen leiden innovatieve investeringen tot produktinnovatie en/of procesinnovatie.

Strategisch ondernemersgedrag is samen te vatten in enkele dynamische gedragsregels. Deze beschrijven de reacties van organisaties op de spanning tussen de verwachte afzet en de mogelijkheden om daaraan te voldoen. Een maatstaf voor dit verschil is de bezettingsgraad, maar dit begrip dient hier meer ex ante dan ex post te worden opgevat¹⁰. Deze regels komen er op neer dat het ondernemen dynamischer wordt naarmate de spanning oploopt en omgekeerd. Met name de innovatieve organisatie wordt dan uitgedaagd de bestaande productieve mogelijkheden beter uit te buiten en verder te ontwikkelen. In de theorie van Lazonick spelen hierbij investeringen in gespecialiseerde faciliteiten voor onderzoek, ontwikkeling en marketing en vergroting van de vaste kosten voor het beheersen van de organisatie ('managerial bureaucracy') een wezenlijke rol.

Lonen en economische groei

De macro-economische consequenties van de zojuist geschetste visie op het ondernemersgedrag kunnen met

een eenvoudig Keynesiaans model nader worden onderzocht. In dit model neemt de productiecapaciteit toe als de bezettingsgraad stijgt en omgekeerd¹¹. Bij loonmatiging bij voorbeeld gaan ondernemers over op meer arbeidsintensieve produktietechnieken, waardoor de productiecapaciteit en het aantal arbeidsplaatsen toenemen. De afzet zal daardoor aanvankelijk niet veel veranderen, zodat de bezettingsgraad daalt. Als loonmatiging aanhoudt, ontstaat er tendentiële overcapaciteit. (In termen van de jaargangenmodellen van het Centraal Planbureau is er sprake van een voortdurende verlenging van de economische levensduur.) Daar kunnen ondernemers op verschillende manieren mee omgaan. Minder investeren is een logische reactie. Ook de aard van de investeringen zal veranderen. Er treedt een verschuiving op van innovatieve naar adaptieve investeringen. Vooral adaptieve organisaties zullen de prijzen naar beneden aanpassen met de bedoeling om de afzet te stimuleren. Vraag en aanbod reageren in beginsel dus allebei op hetzelfde, namelijk de overcapaciteit, waardoor er sprake is van hysteresis of padafhankelijkheid. Deze processen gaan hun eigen weg zolang de bezettingsgraad niet tot het normale niveau is teruggekeerd. Bij een hogere mate van prijsstarheid domineert de aanbodreductie. Het is dan waarschijnlijk dat de productie in de economie op den duur niet veel zal zijn toegenomen. Het bestaande werk is in zo'n geval herverdeeld, met als gevolg dat de arbeidsproductiviteit is gedaald. Dit beeld correspondeert met de uitkomsten van de loonmatigingsspoorboekjes van het Centraal Planbureau¹².

Terugblik en conclusie

Het lijkt er op alsof Nederland, sterker nog dan andere landen, terecht is gekomen in een neerwaartse spiraal van loonmatiging, groeivertraging, loonmatiging, enzovoort. Het omgekeerde hebben we in het verleden ook meegemaakt. De forse loonstijgingen in de periode 1965-1973 gepaard met produktiviteitsstijgingen, die hun weerga in de geschiedenis niet kennen. Het gevolg was dat Nederland in 1973, op de Verenigde Staten en Canada na, het hoogste bruto binnenlands produkt per uur in de wereld had¹³. Daarna, met name

vanaf 1984, is ons land op de internationale produktiviteitsladder echter gaan afzakken. Het jaar 1973 markeert daarnaast ook het moment, dat de Nederlandse economie door de twee opeenvolgende recessies in het slop geraakte. De ontwikkelingen in de periode 1973-1982 hebben de economie geen goed gedaan. Weliswaar bleef de arbeidsinkomensquote gemiddeld genomen constant, maar het niveau ervan was historisch gezien hoog¹⁴. In dezelfde tijd zette de som van de officiële en verborgen werkloosheid de opgaande trend in, die tot op vandaag de dag aanhoudt. Verlaging van de arbeidsinkomensquote was een logische reactie op de problematiek van de jaren zeventig, maar kwam feitelijk veel te laat. Pas in 1985 was de arbeidsinkomensquote van bedrijven teruggekeerd naar het niveau van einde jaren zestig. Internationaal gezien liep Nederland met dit niveau niet uit de pas, maar de loonmatiging ging niettemin onverminderd door. Dit heeft echter niet tot een verdere substantiële daling van de arbeidsinkomensquote geleid, zodat men zich de vraag kan stellen waartoe de langdurige loonmatiging dan wel heeft gediend? Het standaardantwoord is: meer werkgelegenheid. Maar stel dat dat zo is¹⁵,

9. W. Lazonick, *Business organization and the myth of the market economy*, Cambridge University Press, 1993. Een samenvatting van de theorie van Lazonick vindt men in Th.C.M.J. van de Klundert, Inhalen en voorbijstreven, *ESB*, 20 september 1993.

10. Zie hierover bij voorbeeld G. Eliasson, *The firm and financial markets in the Swedish micro-to-macro model*, Stockholm, 1985.

11. Deze investeringsfunctie is uitgewerkt in Th. van de Klundert en A. van Schaik, Unemployment persistence and loss of productive capacity: a keynesian approach, *Journal of Macroeconomics*, 1990, blz. 363-380.

12. Bij voorbeeld: CPB, *Centraal Economisch Plan*, 1993, blz. 171.

13. Zie A. Maddison, *Dynamic forces in capitalist development*, New York, 1991, blz. 53.

14. Bij voorbeeld: 78,1% (1971), 78,8% (1974), 78,5% (1978). Bron: CBS, *Tijdreeksen 1969-1984*. De arbeidsinkomensquote van bedrijven was 70% in 1985, steeg daarna tot 73,8% in 1987 en daalde vervolgens naar 70,4% in 1990. Bron: CPB, *Centraal Economisch Plan 1994*, bijlage C7.

15. Zie hierover de discussie met F.J.H. Don, Loonmatiging in perspectief, *ESB*, 28 april 1993, blz. 390-393.

heeft het dan ook meer inkomen opgeleverd? Het antwoord op deze vraag is, zoals we hierboven hebben gezien, afhankelijk van de manier waarop ondernemers met de overcapaciteit, die door aanhoudende loonmatiging wordt opgeroepen, omgaan. Het is waarschijnlijk dat (steeds meer) ondernemers een adaptieve strategie gaan volgen, waardoor de noodzakelijke vernieuwingen van produktie-, organisatie- en verkoop-technieken achterwege blijven en de groei van de produktiecapaciteit vertraagt. Dit versmalt het draagvlak voor produktvernieuwing en technologische ontwikkeling, waardoor het op den duur steeds moeilijker wordt om met het buitenland te concurreren.

Empirisch onderzoek, met name door het met elkaar vergelijken van landen, zal moeten uitwijzen hoe sterk zulke tendenties inmiddels in de Nederlandse economie zijn ingesloten. Het mag niet worden uitgesloten dat een voortgaande herverdeling van werk de economische groei nog verder onder druk zet. Dan hebben we, in tegenstelling tot wat Duisenberg in het jaarverslag schrijft, de keuze voor werk boven inkomen thans al gemaakt.

A.B.T.M. van Schaik

De auteur is verbonden aan de Katholieke Universiteit Brabant.